

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету №6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни *«Сучасні проблеми
кримінального процесуального права»*

обов'язкових компонент

освітньої програми другого (магістерського) рівня
вищої освіти

08 «Право»

081 «Право»

за темою: **Фундаментальні категорії кримінального
процесуального права: сучасні проблеми.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 7 від 21.08.2021 р.)

Розробник:

Кочура О.О. – доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Рецензенти:

1. Глобенко Г. І. – професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 ХНУВС кандидат юридичних наук, доцент

2. Бондаренко О.О. – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна кандидат юридичних наук, доцент

Лекція 1. Фундаментальні категорії кримінального процесуального права: сучасні проблеми.

План лекції

1. Сучасні доктринальні підходи до розуміння механізму кримінального процесуального регулювання.
2. Кримінальне процесуальне право в системі галузей права України.
3. Зв'язок кримінального процесуального права з іншими галузями права та суміжними галузями знань.
4. Предмет і методи кримінального процесуального регулювання.
5. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції.

Рекомендована література

1. Кримінальний процес : підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.] ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
2. Кримінальний процес : підручник / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.
3. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : Підручник. К. : Істина, 2014. 432 с.
4. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. К.: Ваїте, 2014. 280 с.
5. Молдован А. В., Мельник С. М. Кримінальний процес України: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 368 с.
6. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В. С. Ковальський. К. : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
7. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. К. : «Арт-Дизайн», 2014. 48 с.
8. Правова доктрина України: у 5-ти томах. Т. 5 : Кримінально-правові науки: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Х. : Право, 2013. 1240 с.
9. Доктринальні засади розвитку держава та права: національні та міжнародні тенденції : монографія / за заг. ред. проф. Бошицького Ю. Л., Київський університет права. К. : Видавництво Ліра-К, 2014. 440 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстиніан, 2012.
11. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення

і досудове провадження : монографія. – К. : Істина, 2012. 288 с.

12. Козьяков І. Поняття «державне обвинувачення» в доктрині кримінального процесу: етимологія та генеза. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 41.

13. Трофименко В. М. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу). *Право України*. 2014. № 11. С. 201–208.

14. Попелюшко В. О. Перше вітчизняне капітальне дослідження системи кримінальних процесуальних функцій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2 (12). С. 1–7.

15. Журба А. І. Генеза призначення кримінального судочинства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 306–308.

16. Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_8

17. Бражнік Ю. Ю. Генезис, поняття, завдання та структура стадії у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 3. С. 56–60. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

Текст лекції

1. Сучасні доктринальні підходи до розуміння механізму кримінального процесуального регулювання.

Термін «кримінальний процес» походить від латинських «criminalis–злочинний та processus – проходження, просування вперед. Ці слова у сполученні набувають іншого змісту, а саме: провадження з притягнення особи до кримінальної відповідальності та покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Але, для того, щоб винести вирок і призначити покарання особі, що вчинила кримінальне правопорушення необхідно провести певні дії: отримати заяву або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, зареєструвати його у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР), провести розслідування з метою збирання доказів вини, досліджувати докази в судовому засіданні, тобто виконати певну роботу з виявлення кримінальних правопорушень, викриття й покарання осіб, що їх вчинили. Порядок виконання таких дій регулюється чинним кримінальним процесуальним законодавством України. Досудове розслідування, судовий розгляд кримінальних проваджень здійснюється, по-перше, тільки в порядку, передбаченому чинним кримінальним процесуальним законодавством України (далі КПК України), і по-друге, тільки особами, спеціально уповноваженими на це державою – вони також перераховані в КПК (слідчий

органів досудового розслідування, співробітники оперативних підрозділів, прокурор, суд, присяжні засідателі). **Таким чином, зміст кримінального процесу становить кримінальна процесуальна діяльність органів досудового розслідування, прокуратури й суду, які виконують свої обов'язки у сфері протидії злочинності.**

Слід зазначити, що термін «кримінальний процес» вживається у декількох значеннях:

1) *як умовне позначення галузі кримінального процесуального права.* У наукових та навчальних літературних джерелах термін «кримінальний процес» іноді використовується як синонім поняття «кримінальне процесуальне право». У подальшому ми переконаємося в тому, що це все-таки різні за змістом поняття;

2) *як навчальна юридична дисципліна.* Освітньо-професійними програмами та навчальними планами підготовки фахівців за спеціальністю «правознавство» освітньо-кваліфікаційних рівнів «молодший спеціаліст» та «бакалавр» передбачено обов'язкове вивчення навчальної дисципліни «кримінальний процес». Ця дисципліна є нормативною. На її вивчення відведено певний обсяг навчальних годин, передбачено форми контролю. Оцінка з кримінального процесу обов'язково повинна фігурувати в додатку до диплома правознавця;

3) *як галузь юридичної науки.* У класифікаторі наукових спеціальностей передбачено спеціальність 12.00.09—кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Наука кримінального процесу формує теоретичні основи кримінальної процесуальної діяльності, вивчає історію, становлення і розвиток кримінального процесу в різних правових системах світу, кримінальне процесуальне законодавство України та зарубіжних країн, практику його застосування тощо;

4) *як особливий вид державної діяльності, змістом якої є кримінальне провадження.* Це основне значення терміну «кримінальний процес». У подальшому ми вивчатимемо кримінальний процес саме в такому значенні.

У найбільш загальному вигляді кримінальний процес являє собою рух, просування вперед кримінального провадження з моменту його виникнення до виконання судового рішення. Виявивши ознаки кримінального правопорушення, уповноважені на те законом державні органи (органи досудового розслідування, прокуратури) зобов'язані внести дані про нього до Єдиного реєстру досудових розслідувань (про це мова далі), шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, судового розгляду встановити обставини вчиненого суспільного небезпечного діяння, викрити винних, призначити їм справедливе покарання, а також відвернути незаконне притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих. Вказана діяльність може провадитися тільки в рамках кримінального процесу, оскільки він є засобом реалізації норм кримінального права, формою життя кримінального закону.

Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури й суду (далі ми будемо йменувати їх правоохоронними або правозастосовними органами)

при розслідуванні і розгляду кримінальних проваджень не просто якесь механічне поєднання окремих розрізнених дій. Справа в тому, що дії, які виконуються правоохоронними органами регламентовані чинним законодавством і спрямовані на з'ясування всіх обставин кримінального провадження, на встановлення по кримінальному провадженню істини. Тому, кримінальний процес уявляє собою систему дій правоохоронних органів, що розслідують кримінальні провадження, та суду, який розглядає ці провадження та постановляє рішення. У цих діях, крім правоохоронних органів, у різних формах беруть участь всі особи, що залучаються до кримінального процесу. В одних випадках вони самі провадять процесуальні дії в силу наданих їм прав або покладених на них обов'язків. Так, наприклад, слідчий допитує потерпілого, проводить слідчий експеримент; підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, захисник підозрюваного, обвинуваченого можуть заявляти клопотання, представляти докази, оскаржити рішення правоохоронних органів і вчиняти інші, передбачені законом дії; свідок дає показання у кримінальному провадженні, а поняті й фахівці приймають участь в огляді місця події. Але, в будь-якому випадку всі ці дії входять до структури кримінальної процесуальної діяльності й не можуть бути виведені за її межі. Тому **кримінальна процесуальна діяльність містить у собі систему процесуальних дій, які провадяться як правоохоронними органами, так і всіма особами, що беруть участь у кримінальному провадженні.** Державні органи, що ведуть процес (слідчий, співробітники оперативних підрозділів, прокурор, суд, присяжні засідателі) і особи, що залучаються у тій або іншій якості до розслідування та розгляду кримінальних проваджень, мають загальне найменування – учасники (суб'єкти) кримінальної процесуальної діяльності або учасники (суб'єкти) кримінального процесу. Чинний КПК України (2012 р.) у главі 3 іменує їх як «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження».

Забезпечити розкриття і розслідування злочинних дій, застосування справедливого покарання до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення можливо тільки за допомогою відповідної діяльності. Характеризуючи її, слід зазначити, що така діяльність складається з:

- 1) вирішення питання про початок кримінального провадження (занесення даних, що містяться у заяві або повідомленні про вчинене кримінальне правопорушення, до Єдиного реєстру досудових розслідувань);
- 2) проведення досудового розслідування, забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення і виявлення осіб, що підозрюються у його вчиненні;
- 3) розгляду і вирішення кримінального провадження по суті;
- 4) виконання прийнятих процесуальних рішень.

Вона відрізняється від інших видів діяльності змістом, засадами побудови і порядком здійснення, завданнями і суб'єктами, які її виконують.

Ці конкретні ознаки, властиві діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду (судді), є складовими кримінального процесу.

Поняття кримінального процесу не є лише системою дій учасників кримінальної процесуальної діяльності. У ході досудового розслідування кримінальних проваджень і їх розгляду судом виникають **правові відносини** між сторонами, що беруть участь у кримінальному провадженні, і особами, які залучаються до його розслідування та розгляду. Так, органи досудового розслідування, прокуратури й суду вступають у правовідносини з громадянами, на яких поширюється діяльність цих органів. Виникають правовідносини між правоохоронними органами й підприємствами, установами й організаціями, у відношенні яких правоохоронні органи здійснюють свої повноваження й виконують свої обов'язки, і які через своїх представників беруть участь у кримінальному провадженні (наприклад, заявця цивільного позивача та ін.). Правоохоронні органи виступають у правовідносини і між собою. Так, слідчий, у відповідності з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України має право доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, а останні відповідно до положень ст. 41 КПК зобов'язані їх виконати. **Оскільки відносини, що виникають у кримінальному провадженні регулюються чинним кримінальним процесуальним законодавством, нормами кримінального процесуального права, вони є кримінальними процесуальними відносинами.** Таким чином, розглядаючи поняття кримінального процесу, ми бачимо в ньому два основних елементи: 1) засновану на законі кримінальну процесуальну діяльність і, 2) правовідносини, що виникають між учасниками (суб'єктами) кримінальної процесуальної діяльності. Між цими елементами кримінального процесу є тісний взаємозв'язок. Це зв'язок змісту й форми: кримінальні процесуальні відносини являють собою правову форму діяльності правоохоронних органів, що здійснюють покладені на них законом завдання у сфері боротьби із кримінальними правопорушеннями, а сама ця діяльність є змістом кримінальних процесуальних відносин.

Виходячи із цих посилань, ми можемо таким чином визначити поняття кримінального процесу. ***Кримінальний процес України – це врегульована чинним кримінальним процесуальним законодавством України діяльність органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури, судді, суду, присяжних засідателів, а також осіб, які залучаються до кримінального провадження, що має метою виконання завдань кримінального процесу, які передбачені у положеннях ст. 2 КПК України.***

Завдання кримінального процесу закріплені в статті 2 КПК України «Завдання кримінального провадження», але ніякого протиріччя тут немає, оскільки терміни «кримінальний процес» і «кримінальне провадження», вживаються як синоніми.

Усі завдання кримінального процесу можна класифікувати на дві групи: 1) загальносоціальні; 2) безпосередні.

Загальносоціальним завданням кримінального процесу слід вважати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Це завдання тісно переплітається із завданнями Кримінального кодексу України.

Соціальні блага, що беруться під кримінально-правову охорону, передбачені статтею 1 КК України. Ними є особа, її права, свободи та інші блага, власність, громадський порядок, громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України. Застосовуючи під час кримінального провадження норми кримінального права уповноважені законом суб'єкти забезпечують захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Безпосередніми завданнями кримінального процесу є:

1. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Пріоритетними в кримінальному процесі правової держави повинні бути охорона, захист та забезпечення прав і законних інтересів осіб, які залучені до кримінального провадження. Не випадково це завдання в ст. 2 КПК України назване першим після загальносоціального. У ході кримінальної процесуальної діяльності органи досудового розслідування, прокуратури і суду мають вжити заходів для відшкодування збитків, які були завдані кримінальним правопорушенням фізичним і юридичним особам, відновлення їх порушених прав та покарання винних. Усім особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, у тому числі підозрюваному і обвинуваченому, необхідно роз'яснювати процесуальні права та забезпечувати їх реалізацію. Ніякі порушення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб під час кримінального провадження не можуть бути виправдані посиленнями на те, що це необхідно для розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду матеріалів щодо них, викриття винних та їх покарання.

2. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Завдання швидкого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них полягає в обов'язку державних органів та службових осіб у строки, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством України, установити всі обставини злочину чи кримінального проступку, осіб, які його вчинили, з тим, щоб максимально наблизити призначення винному покарання до моменту вчинення кримінального правопорушення. Швидкість кримінального провадження забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та покарання винних за вчинені кримінальні правопорушення, є важливою умовою його ефективності, зміцнення законності, запобігання злочинам та кримінальним проступкам, виховання громадян у дусі неухильного додержання законів.

Повне розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них означає, що в кожному кримінальному провадженні повинні бути встановлені всі обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 та ін. КПК України). Про повне встановлення обставин кримінального правопорушення можна говорити лише після набрання обвинувальним

вищою законної сили, а в разі закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами – після набрання сили відповідною постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду.

Забезпечення неупередженого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них означає, що кримінальне провадження має здійснюватися службовими особами, які не мають власного інтересу в його результатах. Гарантією неупередженого розслідування та судового розгляду є змагальна конструкція кримінального провадження, коли обвинувачення, захист і правосуддя не можуть покладатися на один і той же державний орган чи службову особу. Неупередженість уповноважених суб'єктів у кримінальному провадженні забезпечується також наявністю інституту відводів (ст. ст. 75-83 КПК України).

Завдяки швидкому, повному та неупередженому розслідуванню кримінальних правопорушень і судовому розгляду матеріалів щодо них створюються умови для того, щоб піддати винного справедливому покаранню і відвернути застосування необґрунтованого процесуального примусу, притягнення до кримінальної відповідальності і покарання невинуватого.

Відповідно до вимог статті 2 КПК України *до кожного учасника кримінального провадження повинна бути застосована належна правова процедура*. Це означає, що під час кримінального провадження має бути правильно застосоване кримінальне процесуальне законодавство. Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону є однією з підстав для скасування або зміни судового рішення (ст.ст. 409, 438 КПК).

Тобто, завдання кримінального є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Діяльність уповноважених державою органів здійснюється у певній послідовності і може бути поділена на певні частини, або етапи, які прийнято йменувати стадіями кримінального процесу.

Стадії є відносно відокремленими частинами кримінального процесу. Будучи самостійними, вони водночас перебувають у зв'язку між собою, утворюючи єдину систему кримінального процесу. Особливостями кожної стадії є:

- своєрідне коло завдань;
- певне коло учасників;

- специфічний процесуальний порядок діяльності суб'єктів та їх правовідносин;

- зміст та форма підсумкових рішень, які приймаються на відповідному етапі процесуального провадження.

Стадії кримінального процесу – це самостійні пов'язані між собою частини кримінального процесу, розмежовані одна від одної підсумковим процесуальним рішенням і які характеризуються безпосередніми завданнями (що впливають із загальних завдань кримінального процесу), колом учасників стадії, порядком виконання процесуальних дій і характером кримінальних процесуальних відносин.

Стадії є відносно відокремленими, самостійними частинами кримінального процесу, але вони водночас перебувають у зв'язку між собою, утворюючи єдину систему кримінального процесу, де кожна попередня стадія формує основу (правову базу) наступної, а наступна є контролюючою відносно попередньої. Кримінальний процес побудований таким чином, що в кожній наступній стадії перевіряється правильність попередньої процесуальної діяльності. Якщо в ході такої перевірки будуть виявлені порушення чинного законодавства, то постановлені в кримінальному провадженні рішення скасовуються або змінюються. Кожна попередня стадія відокремлюється від наступної *підсумковим процесуальним рішенням*, яке завершує певний цикл процесуальних дій та правовідносин і тягне за собою перехід кримінального провадження в нову стадію.

В межах стадії можна виділити певні етапи, які вона проходить. Наприклад, стадія досудового розслідування складається із наступних етапів:

- початок досудового розслідування (прийняття заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення та його реєстрація у Єдиному реєстрі досудових розслідувань);

- проведення слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій;

- повідомлення про підозру;

- закінчення досудового розслідування.

У стадії *досудового розслідування* уповноважені державні органи і службові особи збирають і перевіряють докази з тим, щоб установити, чи мала місце в дійсності подія кримінального правопорушення, хто винен у вчиненні суспільного небезпечного діяння, а також досліджують інші обставини, які входять до предмета доказування. Якщо в ході досудового розслідування винність підозрюваного доведена, слідчий складає обвинувальний акт і через прокурора спрямовує матеріали кримінального провадження до суду. Остаточне рішення про винність особи у вчиненні злочину або кримінального проступку приймає тільки суд після проведеного ним судового слідства.

У *підготовчому провадженні* суд за участю прокурора та інших учасників кримінального процесу з'ясовує питання про можливість призначення судового розгляду на підставі обвинувального акта чи відповідного клопотання, якими завершено досудове розслідування. Якщо така можливість установлена, суд вирішує низку організаційних питань,

пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (ст. 315 КПК України). Розгляд і вирішення матеріалів кримінального провадження по суті в цій стадії процесу не провадиться.

Судовий розгляд – це стадія процесу, в якій суд першої інстанції під час судового слідства безпосередньо досліджує докази: допитує обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, оглядає речові докази, проводить інші слідчі дії, передбачені законом, оголошує документи. На підставі даних судового слідства постановлюється вирок – процесуальний документ, в якому вирішується основне питання будь-якого кримінального провадження: про винність особи та її покарання, або ухвала. Судами першої інстанції є місцеві суди.

Рішення суду першої інстанції не одразу набирають законної сили, оскільки сторонам надається певний термін для того, щоб подати апеляційні скарги на вирок чи ухвалу (ст. 395 КПК). У разі, коли вказані в законі особи скористалися таким правом, має місце провадження в суді апеляційної інстанції. *Сутність цього провадження полягає в перегляді судом апеляційної інстанції вироку або ухвали суду першої інстанції, які не набрали законної сили, в межах, визначених апеляційною скаргою сторін.*

За загальним правилом апеляційну скаргу може бути подано протягом *тридцяти днів* з дня проголошення вироку або ухвали судом першої інстанції. Рішення суду першої інстанції переглядається тільки в тій частині, яка була оскаржена в апеляційному порядку. У ході такого перегляду суд апеляційної інстанції уповноважений провадити власне судове слідство і вправі, скасовуючи вирок або ухвалу суду першої інстанції, постановити свій вирок або ухвалу. Судами апеляційної інстанції в Україні є апеляційні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

За наявності касаційних скарг учасників процесу має місце провадження в суді касаційної інстанції. *Сутність такого провадження полягає в перегляді судом касаційної інстанції вироків та ухвал судів першої чи апеляційної інстанцій в межах, визначених касаційною скаргою учасників процесу.*

Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом *трьох місяців* з дня проголошення рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення. Суд касаційної інстанції не має права досліджувати докази (ч. 1 ст. 433 КПК), тобто провадити судове слідство, а приймає рішення на підставі тих фактичних даних, котрі містяться в матеріалах кримінального провадження. Це означає, що суд касаційної інстанції, на відміну від судів першої та апеляційної інстанцій, не уповноважений постановляти свій вирок. Судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

Судові рішення, які набрали законної сили, звертаються до виконання. Крім звернення судових рішень до виконання, в *стадії виконання судових рішень* розв'язуються питання, які виникають під час виконання вироків

(наприклад, про відстрочку виконання вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміну невідбутої частини покарання більш м'яким тощо), а також питання, які виникають після відбування особою покарання (наприклад, про зняття судимості).

Судові рішення, які набрали законної сили, можуть бути переглянуті за *нововиявленими обставинами*. Ними є обставини, які існували в об'єктивній реальності на момент постановлення вироку чи ухвали, але не були відомі суду і самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути (ст. 459 КПК). Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється тим судом, який першим припустився помилки внаслідок незнання про існування таких обставин (ч. 1 ст. 463 КПК).

*Сукупність вищезазначених стадій, які об'єднані загальними завданнями і засадами кримінального провадження, складає **систему кримінального процесу України**.*

Кримінальне провадження в своєму русі не обов'язково проходить через усі вісім стадій. Перегляд судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій, наприклад, слід розглядати як *факультативні стадії кримінального процесу*, оскільки їх існування повністю залежить від волевиявлення сторін. Крім того, у переважній більшості стадій кримінального процесу може бути прийнято рішення про закриття провадження, що є обставиною, яка перешкоджає його подальшому руху.

Кримінальний процес складається з сьома стадій:

1. Досудове розслідування (глави 19-26 КПК України);
2. Підготовче провадження (глава 27 КПК України);
3. Судовий розгляд (глава 28 КПК України);
4. Провадження в суді апеляційної інстанції (глава 31 КПК України);
5. Провадження в суді касаційної інстанції (глава 32 КПК України);
6. Виконання судових рішень (розділ восьмий КПК);
7. Провадження за нововиявленими обставинами або виключними обставинами (глава 34 КПК України);

Історичні форми кримінального процесу.

Розрізняють три історичні форми кримінального процесу, які послідовно змінювалися одна одною (в усіх його аспектах): 1) обвинувальний (змагальний), 2) інквізиційний (слідчо-розшуковий), 3) змішаний (континентальний).

Обвинувальний (змагальний) кримінальний процес. Ця форма називається обвинувальною тому, що порушення справи й увесь її подальший хід визначаються діями, зусиллями, ініціативою обвинувача (зазвичай, потерпілого), залежить від нього, а збирання доказів та їх подання в суд покладаються на сторони обвинувачення і захисту. Суд починає розгляд справи тільки на прохання обвинувача, а процес зводиться в основному до розгляду в судовому засіданні. Класичним зразком

обвинувального (змагального) процесу є кримінальний процес Англії та США.

Інквізиційний (слідчо-розшуковий) кримінальний процес зародився ще в імператорський період Риму, з установленням диктатури цезарів. Процес, став таємним і письмовим, і являв собою попереднє розслідування, де судовий розгляд і винесення вироку були по суті його доповненням. Провадження кримінальної справи значною мірою перейшло від сторін до суду. Обвинувачений був не суб'єктом, а безправним об'єктом процесу. Панувала теорія формальних (або легальних) доказів. Доказова сила, ступінь достовірності кожного виду джерел доказів визначалися законом. Основним доказом, достатнім для засудження, вважалося визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, і саме для здобуття цього й застосовувалися різні катування. Інквізиційний процес має місце в державах з диктаторськими, терористичними режимами.

Змішана (або континентальна) форма кримінального процесу виникла у Франції після буржуазної революції 1789–1794 рр. (КПК Франції 1808 р. за Наполеона I й пізніше була прийнята всіма континентальними державами, серед них і Росією в 1864 р., коли було затверджено Статут кримінального судочинства). Модель змішаної форми процесу така. Розслідують кримінальні справи поліція або слідчий суддя, який входить до складу суду й формально не залежить від прокурора. Кримінальне переслідування (кримінальний позов) обвинуваченого перед слідчим суддею здійснює прокурор. Він наділений повноваженнями, які забезпечують його вплив на хід розслідування справи. На попередньому розслідуванні обвинувачений має ряд процесуальних прав, але в цілому воно будується за схемою інквізиційного процесу. Коли ж справа надходить до суду, вона розглядається гласно й усно, діє принцип безпосередності, змагальності, вільної за своїм внутрішнім переконанням оцінки доказів суддями, обвинувачений має право на захист. У судовому засіданні прокурор чи інша особа, що виступає як обвинувач, і підсудний — формально рівноправні сторони.

Кримінальний процес України в основі своїй також змішаний, тобто слідчо-судовий.

Прийняття у 2012 році чинного КПК України дозволило розширити змагальні засади у кримінальному процесі, появою положень **ст. 22КПК України**.

Історії відомі 6 типів (видів, форм) кримінального процесу: первісний, стародавніх цивілізацій, класичний (древня Греція, Рим), ранній обвинувальний, середньовіковий інквізиційний (розшуковий), сучасний змагальний.

В наший країні спочатку був звичай. Нерозривним є зв'язок процесу зі звичаєм. (традиції). Київська Русь, Руська Правда.

Спочатку форма процесу була обвинувальною (змагальною), правила цього процесу були закріплені у Руській Правді. З 13 – по 16 віка панував змішаний процес, тобто разом з обвинувальною формою процесу вже є

елементи розшукового (інквізиційного) процесу, де спочатку, до прийняття рішення проводиться розслідування, розшук, із застосуванням катувань. З 16 по 18 віка кримінальний процес все більш стає розшуковим, - це пов'язано з укріпленням самодержавства. З 18 по 19 століття у Російській Імперії повністю панує розшуковий процес. Розширюється застосування катувань і покарань, які калічать. Один з таких показових процесів яскраво описав Некрасов:

«Вчерашний день часу в шестом зашел я на Сенную,
Там били женщину кнутом, крестьянку молодую.
Ни звука из ее груди, лишь кнут свистел, стеноя,
И Музе я сказал «Смотри, сестра твоя родная»».

У 1864 р. з введенням Статуту Кримінального судочинства виник і так званий змішаний процес. Провадження по кримінальним справам було розділено на попереднє слідства та судовий розгляд. Обвинувачення відокремлено від суду й надано прокуратурі. Створено адвокатуру. Така форма процесу була до 1917 року. Потім – Радянські часи, де панує змішаний процес. Зараз на Україні також, на жаль, змішана форма процесу. Треба підкреслити, що будь-яка сучасна держава прагне до створення змагального процесу, але у чистому виді його нема у жодній країні.

Загальні історичні форми кримінального процесу:

- приватно-позовний – докази збирають постраждалі, ордалії, суд є лише стороннім спостерігачем (давні держави);

- розшуковий (інквізиційний процес, середньовічні держави) покаранням винного займається держава, функція обвинувачення та вирішення справи з'єднані, обвинувачений безправний, застосовуються катування;

- обвинувальний – виник у результаті буржуазно-демократичних змін. Відділення функцій обвинувачення від судів, виникнення захисту. Мається змагальність, гласність, усність судового розгляду. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді, участь присяжних. Має два види:

а) змішаний (в країнах континентальної системи права) змагальність, усність, гласність, окремі елементи розшукового процесу на досудових стадіях.

б) змагальний (в країнах англосаксонської системи права).

Конституція України та чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визначають зміст кримінальних процесуальних функцій. Загальні завдання кримінального провадження, що сформульовані у **ст. 2 КПК** України, передбачають різні форми і методи їх реалізації судом та сторонами у кримінальному процесі.

Функція – це вид діяльності. Виходячи із цього можна зробити висновок, що: **Кримінальні процесуальні функції це виражені у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України основні напрями процесуальної діяльності, які здійснюються судом та сторонами з метою реалізації завдань кримінального провадження.**

Відрізняють три основні функції:

1. **обвинувачення**, яку здійснюють прокурор, слідчий, співробітники оперативних підрозділів, потерпілий, цивільний позивач та їх представники;
2. **захисту**, яку здійснюють підозрюваний, обвинувачений, засуджений, цивільний відповідач, їх представники та захисник;
3. **вирішення справи по суті (правосуддя)**, яку здійснюють суд, суддя, слідчий суддя, присяжні засідателі.

Наявність процесуальних функцій у кримінальному процесі, здійснення їх різними учасниками на демократичних засадах забезпечує виконання завдань кримінального процесу.

Характерною особливістю кримінальної процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а також осіб, які беруть у ній участь, є те, що вона провадиться в суворо визначеному кримінальним процесуальним правом України порядку.

Кримінальна процесуальна форма – це відповідні змісту й засадам кримінального процесу, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством України, умови, послідовність та порядок діяльності учасників процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття юридичних рішень, а також режим документування процесуальної діяльності, покликані забезпечити розв'язання завдань і досягнення мети кримінального процесу.

Сутність кримінальної процесуальної форми полягає в тому, що процесуальний закон чітко визначає: послідовність руху кримінального провадження від однієї стадії до іншої; коло суб'єктів кримінального процесу та їх процесуальний статус; умови, підстави, порядок провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження; способи збирання доказів, їх процесуальні джерела, основні правила оцінки доказів, а також порядок документального оформлення виконаних у кримінальному провадженні дій та прийнятих процесуальних рішень. Завдяки кримінальній процесуальній формі створюється детально регламентований, стабільний, обов'язковий для всіх суб'єктів кримінального процесу правовий режим кримінального провадження, який відповідає завданням кримінального процесу та його засадам. У зв'язку з цим, відхилення від процесуальної форми під час кримінального провадження неприпустиме. Суворе дотримання передбаченої законом процесуальної форми є необхідною умовою всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення, встановлення істини та прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Установлений законом порядок кримінального провадження, як правило, є єдиним незалежно від характеру і тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила, та інших обставин. Разом з тим, у деяких випадках законодавець передбачає порядки провадження, які відрізняються від загальноприйнятого, і є у порівнянні з ним або спрощеними, або, навпаки, ускладненими. Мова йде про

диференціацію (розподіл) кримінальної процесуальної форми та існування у зв'язку з цим у кримінальному процесі України **особливих проваджень**. До них належать кримінальні провадження: 1) на підставі угод (глава 35 КПК); 2) у формі приватного обвинувачення (глава 36 КПК); 3) щодо окремої категорії осіб (глава 37 КПК); 4) щодо неповнолітніх, у тому числі про застосування стосовно них примусових заходів виховного характеру (глава 38 КПК); 5) щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39 КПК); 6) яке містить відомості, що становлять державну таємницю (глава 40 КПК); 7) на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (глава 41 КПК). Сутність та специфіка кожного з них буде розглянута далі.

Кримінальна процесуальна форма покликана забезпечити дотримання передбачених законом кримінальних процесуальних прав сторін, встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та правильне застосування чинного законодавства України. Вона створює детально врегульований, обов'язковий, стабільний та захищений державою правовий режим розслідування та розгляду кримінальних проваджень, який покликаний забезпечувати дотримання прав і свобод громадян, встановлення усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Кримінальна процесуальна форма повинна відповідати вимогам: доцільності (забезпечувати швидке, безпомилкове й ефективне правосуддя); простоти (бути вільною від непотрібних бюрократичних формальностей); надійності (гарантувати досягнення істини й справедливості); толерантності (забезпечувати повагу до прав і свобод людини), ясності, моральності та етичності. Вона повинна бути пронизана духом поваги до честі і гідності особи, захисту прав і свобод людини.

Значення кримінальної процесуальної форми полягає в тому, що вона:

1. визначає стабільну та юридично доцільну процедуру кримінального провадження;
2. оптимізує й активізує діяльність щодо розв'язання завдань кримінального процесу;
3. надає правове поле для встановлення єдиної для всіх законності;
4. створює систему необхідних гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості.

Для забезпечення виконання завдань кримінального провадження законом передбачені кримінальні процесуальні гарантії. У навчальній та науковій літературі вони визначаються як *передбачені кримінальним процесуальним законом засоби, котрі забезпечують охорону прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні та виконання завдань кримінального процесу*. У питанні про природу кримінальних процесуальних гарантій, які по своїй суті є **правовими засобами**, серед процесуалістів немає істотних розбіжностей. Що ж стосується *системи* таких гарантій, то з цього приводу висловлюються різні

думки. Деякі науковці вважають, що говорити про систему кримінальних процесуальних гарантій взагалі немає підстав, оскільки єдиною, універсальною гарантією в кримінальному процесі є кримінальна процесуальна форма. Інші, яких переважна більшість, стверджують, що *систему названих гарантій* складають *дві їх підсистеми*: 1) кримінальні процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи; 2) кримінальні процесуальні гарантії правосуддя. Така класифікація кримінальних процесуальних гарантій є умовною, оскільки в реальності вони перебувають у єдності, доповнюють одна одну. Іноді один і той же правовий засіб одночасно може бути і гарантією прав та законних інтересів особи, і гарантією правосуддя. Разом з тим, запропонована класифікація надає можливість досить повно визначити коло засобів, які, з одного боку, забезпечують охорону прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а з іншого – правильне здійснення правосуддя.

До підсистеми кримінальних процесуальних гарантій прав і законних інтересів особи належать:

1) засади кримінального процесу, які визначають статус особи у сфері кримінального провадження, а саме: повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист тощо;

2) обов'язки органів досудового розслідування, прокуратури і суду під час кримінального провадження роз'яснювати всім особам, які беруть у ньому участь, процесуальні права і забезпечувати їх реалізацію. Факт роз'яснення прав особі при виконанні тієї чи іншої процесуальної дії повинен знайти документальне підтвердження у відповідних матеріалах кримінального провадження;

3) процесуальні права представників (у тому числі прокурора), законних представників та захисників. Права вказаних учасників кримінального провадження багато в чому співпадають із процесуальними правами осіб, яких вони представляють або захищають. Саме ця обставина дозволяє їм у повній мірі відстоювати під час кримінального провадження інтереси осіб, які є неповнолітніми, недієздатними, малоосвіченими, необізнаними в праві, мають фізичні або психічні вади або займають пасивну позицію;

4) процесуальні повноваження прокурора по здійсненню нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування. Реалізуючи такі повноваження, прокурор виявляє порушення прав і законних інтересів особи під час досудового розслідування, відповідним чином на них реагує, вживає заходів щодо їх усунення та поновлення порушених прав;

5) процесуальні повноваження слідчого судді по здійсненню судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному

провадженні. Процесуальні рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора, які істотно зачіпають інтереси зацікавлених осіб (про зупинення досудового розслідування, закриття кримінального провадження, відмову у визнанні потерпілим, невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань тощо), можуть бути оскаржені ними до суду, а після розгляду скарги – скасовані слідчим суддею. Рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права громадян, приймаються виключно слідчим суддею.

Підсистему кримінальних процесуальних гарантій правосуддя складають:

1) закріплені в Конституції України та КПК засади кримінального процесу, на яких повинно базуватися правосуддя в Україні, а саме: верховенство права; законність; здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124 Конституції України, ч. 1 ст. 30 КПК); незалежність суддів і підкорення їх тільки закону (ст. 126 Конституції України); відправлення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами тощо;

2) процесуальні права учасників судового провадження щодо апеляційного та касаційного оскарження судових рішень з підстав, що передбачені законом. Оскаржені учасниками судового процесу вирoki та ухвали судів підлягають перегляду апеляційними та касаційними судами;

3) повноваження судів апеляційної та касаційної інстанцій змінювати або скасовувати неправосудні рішення судів нижчого рівня з підстав, які передбачені законом;

4) процесуальні права учасників судового провадження подавати заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами;

5) повноваження Верховного Суду України та судів, які розглядають справи за нововиявленими обставинами, змінювати або скасовувати неправосудні рішення судів та постановляти нове судове рішення в кримінальному провадженні.

До підсистеми процесуальних гарантій прав і законних інтересів особи можуть бути віднесені також правові засоби, які були названі як кримінальні процесуальні гарантії правосуддя (процесуальні права учасників судового розгляду щодо апеляційного та касаційного оскарження судових рішень; за нововиявленими обставинами тощо). Це ще раз підтверджує тезу про нерозривний зв'язок кримінальних процесуальних гарантій прав і законних інтересів особи і кримінальних процесуальних гарантій правосуддя. Судове

рішення в кримінальному провадженні не може вважатися правосудним, якщо воно постановлене з порушенням прав його учасників.

Кримінальні процесуальні гарантії це визначені чинним кримінальним процесуальним законодавством України засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу.

До них слід віднести:

- достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності;
- кримінальну процесуальну форму;
- засади кримінального провадження;
- процесуальні права учасників (суб'єктів) кримінального процесу;
- можливість застосування заходів процесуального примусу;
- судовий контроль за досудовим розслідуванням;
- відомчий контроль;
- процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням;
- можливість оскарження судових рішень в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими або виключними обставинами.

2. Кримінальне процесуальне право в системі галузей права України.

По-перше, необхідно розібратися з термінологією щодо «кримінальний процес» й «кримінальне процесуальне право». Що ж означають ці поняття?

Кримінальне процесуальне право – це галузь права, тобто сукупність правових норм, що регулюють діяльність суду, прокуратури й органів досудового розслідування і їхні відносини один з одним і з громадянами й організаціями при розслідуванні і розгляді кримінальних правопорушень.

Кримінальний процес, як ми вже з'ясували, – це діяльність, тобто система дій учасників (суб'єктів) кримінального процесу (органів досудового розслідування, прокуратури і суду) з досудового розслідування, судового розгляду, перегляду і виконання судових рішень.

Іншими словами, кримінальний процес – це рух кримінального провадження, розвиток дій і відносин при розслідуванні органами досудового розслідування і розгляду судом обставин кримінального правопорушення.

Часто термін «кримінальний процес» застосовується як скорочене позначення кримінального процесуального права. Так, коли говорять про джерела кримінального процесу, про норми кримінального процесу, мається на увазі кримінальне процесуальне право. Тому, надалі під поняттям «кримінальний процес» буде розумітися не тільки процесуальна діяльність і процесуальні відносини, а і процесуальні норми, що регулюють цю діяльність і ці відносини.

Кримінальне процесуальне право – це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів

досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду із розкриття кримінальних правопорушень, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, бо має:

- свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, які складаються під час розслідування кримінального провадження, в судовому розгляді, а також при виконанні вироку, перевірці його законності та обґрунтованості);
- свій, специфічний, метод правового регулювання (специфічний спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини).

Кримінальне процесуальне право здійснює свій регулятивний вплив через систему кримінальних процесуальних відносин, учасники котрих діють у межах наданих їм прав і покладених на них обов'язків. Кримінальні процесуальні відносини, які є предметом правового регулювання та мають юридичний і фактичний зміст.

Юридичним змістом цих відносин є зафіксовані у нормах кримінального процесуального права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників.

Фактичний зміст процесуальних відносин це реально здійснювані їх учасниками дії, спрямовані на реалізацію своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що визначаються інтересами у кримінальному провадженні (публічними чи приватними).

Метод кримінального процесуального права це категорія права, завдяки якій здійснюється юридичний вплив держави на суб'єктів правовідносин, що виникають, розвиваються і припиняються у кримінальному провадженні, а також їх взаємодія один з одним.

Більшість кримінальних процесуальних відносин врегульовано із застосуванням імперативного методу правового регулювання (методу влади і підкорення), що має примусовий характер. Відносини сторін правовідносин при цьому будуються «по вертикалі» (слідчий – обвинувачений).

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну, скажімо, від загальнодозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «дозволено все, що не заборонено»).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання і систему кримінального процесу, порядок відносин суду, органів прокуратури, слідства між собою та з громадянами, що беруть участь у процесі, а також порядок і форму провадження процесуальних дій.

3. Зв'язок кримінального процесуального права з іншими галузями права та суміжними галузями знань.

Кримінальна процесуальна діяльність та відносини регулюються нормами права, які виражені, закріплені в кримінальному процесуальному законі. Кримінальне процесуальне право України - писане й кодифіковане. Єдиним джерелом кримінального процесуального права є закон.

Джерелами кримінального процесуального права України є форми закріплення кримінальних процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практиці Європейського суду з прав людини.

Весь комплекс кримінальних процесуальних відносин регулюється системою джерел кримінального процесуального права. У свою чергу, система джерел кримінального процесуального права є єдиною, цілісною, доцільно та ієрархічно організованою, структурно упорядкованою і цілеспрямованою, органічно відмежованою сукупністю чинних правових актів. Вказані правові акти справляють унікальний регулятивний вплив гуманітарного спрямування на кримінальні процесуальні відносини.

Кримінальні процесуальні норми – це правові норми, яким притаманні всі ознаки правових норм. Однак кримінальні процесуальні норми мають і особливі властивості, які відрізняють їх від інших правових норм.

Загальні особливості кримінальних процесуальних норм:

1. вони є похідними від норм кримінального (матеріального) права;
2. вони регламентують процедуру здійснення кримінальної процесуальної діяльності та відображають процесуальні відносини;
3. кримінальні процесуальні норми адресуються переважно до посадових осіб органів досудового розслідування, прокуратури та суду;
4. процесуальні норми мають специфічну структуру.

Кримінальні процесуальні норми є похідними від норм кримінального права через те, що застосування норм матеріального кримінального права можливе лише за допомогою кримінального процесуального права, яке регламентує діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду з початку, розслідування, розгляду та вирішення кримінальних проваджень, забезпечуючи умови для успішної протидії злочинності, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями. Також кримінальні процесуальні норми містять в собі категоричні розпорядження, що частіш за все адресуються учасникам, які наділені владними повноваженнями у сфері правоохоронної діяльності держави. Основною ж формою реалізації даних норм є здійснення активних дій, направлених на реалізацію правових розпоряджень, що зобов'язують діяти тим чи іншим чином. Процедурний

характер кримінальних процесуальних норм полягає в тому, що вони описують не тільки дії учасників процесу, але й спосіб, порядок, послідовність їх здійснення, а також форму закріплення результатів цих дій.

Особливості структури норм кримінального процесуального права:

1. у них не завжди чітко в межах однієї статті закону сформульовано гіпотезу, диспозицію і санкцію; часто ці елементи норм розосереджено в межах кількох статей;

2. гіпотеза кримінальної процесуальної норми, як правило, містить підстави до провадження процесуальних дій або прийняття процесуального рішення;

3. у диспозиції (правилі поведінки) найчастіше відображаються процедурні елементи діяльності, причому в певній послідовності;

4. санкції не завжди чітко формулюються в нормі кримінального процесуального права; – найчастіше вони містяться в нормах інших галузей права (кримінального, адміністративного, цивільного та ін.);

5. санкції норм кримінального процесуального права, встановлюють відповідальність за порушення не тільки приписів, сформульованих у їх диспозиції, а й в тих, що викладено у гіпотезі.

6. Окрім цього, санкції кримінальних процесуальних норм головним чином носять відновлювальний характер, тому вони виражаються в таких наслідках, як відміна процесуального акту, прийнятого з порушенням даної процесуальної норми; визнання доказу, отриманого з порушенням закону, таким, що не має юридичної сили; залишення заяви або скарги без руху, якщо не виконані всі вимоги закону щодо їх складання і подання. Іноді санкція процесуальної норми може виражатися у визнанні недійсними, недопустимими дій, що не відповідають вимогам процесуальної норми. І лише в невеликій кількості випадків виконання норм процесуального права забезпечується можливістю застосування заходів безпосереднього примусу таких, як штрафи, приводи, примусове виконання обов'язку.

Джерелами кримінального процесуального законодавства України є:

1. Найвищу юридичну силу і пряму дію на території України має **Конституція України** (ст. 8). Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати.

2. **Кримінальний процесуальний закон** це нормативно-правовий акт представницького вищого органу державної влади – Верховної Ради України, який регулює порядок початку кримінальних проваджень і здійснення провадження по них, а також виникаючих при цьому правовідносин. Таким основним актом є **Кримінальний процесуальний кодекс України**.

КПК затверджений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, підписаний Президентом України та оприлюднений 14 травня 2012 року, котрий набрав закону чинність через шість місяців після оприлюднення (14 листопада 2012 р.). Він містить дві частини – Загальну і Особливу. Загальну

частину становлять розділ перший: «Загальні положення» та розділ другий «Заходи забезпечення кримінального провадження». До першого розділу входять: глава 1 «Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії»; глава 2 «Засади кримінального провадження»; глава 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»; глава 4 «Докази і доказування»; глава 5 «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення»; глава 6 «Повідомлення»; глава 7 «Процесуальні строки»; глава 8. «Процесуальні витрати»; глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Другий розділ складається з глави 10 «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування»; глави 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід»; глави 12 «Накладення грошового стягнення»; глави 13 «Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом»; глави 14 «Відсторонення від посади»; глави 15 «Тимчасовий доступ до речей і документів»; глави 16 «Тимчасове вилучення майна»; глави 17 «Арешт майна»; глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи».

Ці глави містять правила, що мають значення для всіх органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, а також для інших учасників процесу у всіх стадіях кримінального провадження. Тому вони систематизовані в Загальній частині Кодексу.

Інші розділи, починаючи з третього і по дев'яту включно, становлять Особливу частину Кодексу. Всі вони присвячені кримінальному провадженню в різних стадіях процесу. Тут містяться положення, що регламентують діяльність відповідних правоохоронних та судових органів у відповідних стадіях процесу і при провадженні тих або інших слідчих, прокурорських і судових дій, порядок вирішення питань, які виникають при провадженні у справі, права і повноваження відповідних органів і посадових осіб, а також права і обов'язки всіх осіб, які беруть участь у справі, та ін.

Особливу частину Кодексу становлять такі розділи: III. Досудове розслідування; IV. Судове провадження у першій інстанції; V. Судове провадження з перегляду судових рішень; VI. Особливі порядки кримінального провадження; VII. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження; VIII. Виконання судових рішень; IX. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження; IX-1. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (доповнено у 2014 р.).

Статті КПК мають свою назву, що полегшує вивчення Кодексу і користування його нормами. Більшість статей складається з декількох частин, що виділяються абзацами, або включає в себе декілька пунктів, що мають цифрове або літерне позначення.

3. До чинного кримінального процесуального законодавства України належать, зокрема, **закони України** «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатуру», «Про судову експертизу», «Про банки і банківську діяльність»,

«Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України» та ін.

4. **Чинні міжнародні договори**, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9).

Серед міжнародно-правових актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, можуть бути виділені окремі групи:

а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу та вимоги, що пред'являються до кримінально-процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві. Зокрема, Верховною Радою України ратифіковані: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин; Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування;

б) міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав учасниць цих договорів на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер. Серед таких конвенцій слід назвати Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом, Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму, Європейську конвенцію про кіберзлочинність, Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією.

в) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ, ратифіковані Верховною Радою: Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Канадою про взаємну правову допомогу у кримінальних справах тощо.

г) міжнародні договори, відносно яких Україна виступає правонаступником: Договір між СРСР і Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах; Договір між СРСР і Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між СРСР і Алжирською Народною Демократичною Республікою про взаємне надання правової допомоги; Договір між СРСР і Республікою Кіпр про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах. У цих

двосторонніх договорах визначається порядок надання правової допомоги у кримінальних справах – провадження слідчих дій, порядок видачі осіб, що вчинили злочин, та інші питання, пов'язані з провадженням у кримінальній справі.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесу збільшується питома вага міжвідомчих міжнародних договорів, укладених Офісом генерального прокуратора, МВС, Міністерством юстиції з відповідними міністерствами та відомствами інших країн, а отже, й посилюється їх роль у сфері протидії злочинності. Наведені акти мають підзаконний характер, оскільки укладаються, як правило, на виконання міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою та в межах компетенції, визначеної законами.

5. Згідно зі ст. 46 «Обов'язкова сила судових **рішень** та їх виконання» розділу II «**Європейський суд з прав людини**» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держави, які ратифікують цю Конвенцію, зобов'язані «виконувати остаточне рішення Суду у будь-якій справі, в якій вони є сторонами». У розвиток наведених положень міжнародного акта у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року зобов'язано суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Природа рішень Європейського суду з прав людини обумовлена певними факторами: а) правові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; б) у рішеннях дається тлумачення Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї; в) самі рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них міститься рішення з конкретної справи.

Зауважимо, що ефективність норм міжнародних договорів визначається якісним рівнем їх відображення в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Кримінальний процесуальний закон, як і будь-який закон, має свої правила дії в просторі, часі та за колом осіб. Вони викладені в ст.ст. 4, 5, 6 КПК України.

Кримінальний процесуальний кодекс у ст. 4 закріплює територіальну засаду визначення дії кримінального процесуального закону *у просторі*, відповідно до якого кримінальне провадження на території України здійснюються за нормами КПК незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», **територією України є суша, води, надра, повітряний простір, що обмежені лінією та вертикальною поверхнею, яка проходить по цій лінії, і є державним кордоном України.**

Державною територією є земна поверхня, територіальні й внутрішні води та повітряний простір над ними, які перебувають під суверенітетом певної держави і на яких здійснюється державна влада. У структурі державної території України виділяються: 1) суша, море, ріки, озера та інші

водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі й над територіальними водами (територіальним морем); 2) військові кораблі, приписані до портів на території України, які перебувають під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах іншої держави або портах іншої держави; 3) невійськові кораблі, які перебувають під прапором України у відкритому морі; 4) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі або на аеродромі іншої держави; 5) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають поза її кордонами у відкритому повітряному просторі. Військові кораблі та військові повітряні судна на території іноземної держави користуються правом екстериторіальності, під яким розуміється повне виключення з-під юрисдикції держави об'єкта або особи (вважається, що вони не покинули територію своєї держави, національність якої мають).

На підставі Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ст.ст. 22-23) приміщення дипломатичних і консульських установ користуються недоторканністю (консульські установи – за винятком випадків пожежі або іншого стихійного лиха), тобто на території даних установ не можуть бути примусово застосовані норми процесуального права приймаючої держави.

На іноземні судна і пасажирів, що перебувають на їхньому борті, і членів екіпажів під час перебування даних судів у територіальних водах і портах України поширюється кримінальний процесуальний закон України, за винятком випадків, передбачених міжнародними договорами України з державами прапора судна.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ч. 2 ст. 4 КПК України).

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення кримінального процесуального кодексу України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Однак слід зазначити, що на прохання компетентного органу іноземної

держави, від якої надійшло доручення, може застосовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо воно не суперечить законодавству України (ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 року). При цьому, залежно від стадії кримінального провадження, питання про можливість застосування чинного кримінального процесуального законодавства іншої держави вирішують Генеральний прокурор України або Верховний Суд України.

Не вважається територією України територія, на якій розташовані дипломатичні представництва інших держав в Україні, військові судна, що приписані до портів на території інших держав і плавають під їх прапорами, що перебувають у територіальних водах чи портах України, а також військові повітряні судна інших держав, приписані до аеропортів на їх території під їх розпізнавальним знаком, що перебувають у повітряному просторі чи на аеродромі України. На цих територіях правила провадження у кримінальних справах, встановлені КПК України, не діють, але можуть застосовуватись за згодою уповноважених представників відповідних держав.

Дія у часі. Конституційний Суд України в рішенні в справі про конституційне звернення Національного банку України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.99 р. вказав, що дію нормативно-правового акта в часі слід розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом законної сили і припиняється із втратою ним законної сили, тобто застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого ці події настали або мали місце.

В ч. 1. ст. 5 КПК України вказується, що процесуальна дія виконується, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями даного Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Чинність кримінального процесуального закону в часі полягає в тому, що органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя і суддя (суд) застосовують процесуальні норми, що діють на момент кримінального провадження. Це означає, що коли під час досудового розслідування чи судового провадження кримінальний процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після набрання останнім чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те чи інше процесуальне право учасника у кримінальному провадженні, яке вже перебуває у провадженні органів досудового розслідування, прокурора чи суду, це право зберігається за ним до закінчення кримінального провадження. Отже, кримінальний процесуальний закон певною мірою має зворотну силу.

Однак нова кримінальна процесуальна норма не може обмежувати обсяг прав і свобод особи, яка до набрання цією нормою законної сили була залучена до кримінального процесу і користувалася даними правами і

свободами, оскільки згідно з ч. 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін у чинні закони не допускається звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод.

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, якщо інше не вказано в законі або нормативно-правовому акті. Конституція України в ч. 2 ст. 58 передбачає зворотню дію нормативно-правового акта в часі, тобто можливість його застосування до подій і дій, що мали місце до набрання чинності тільки у випадках, коли він пом'якшує або скасовує юридичну відповідальність особи.

Частина 5 статті 94 Конституції України визначає, що будь-який закон України набирає чинності через десять днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Таким чином, вихідною точкою для визначення дати набрання чинності кримінальним процесуальним законом, під яким слід розуміти Кримінальний процесуальний кодекс і всі ті зміни і доповнення, що були або можуть бути внесені до нього у майбутньому, є день його офіційного оприлюднення і опублікування.

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк – до закінчення такого строку.

Кримінальна процесуальна норма втрачає чинність із моменту: а) її скасування або зміни нормативно-правовим актом рівного або вищого за юридичною силою, б) набрання чинності новою нормою, що регламентує ті ж правовідносини, в) закінчення строку (припинення дії умови), на який дана норма була прийнята, г) від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність законів та інших нормативно-правових актів або їхніх окремих частин (ч. 2 ст. 152 Конституції).

Дія кримінального процесуального закону щодо осіб означає, що під час кримінального провадження на території України норми КПК застосовуються у справах про злочини:

1. громадян України;
2. осіб без громадянства;
3. іноземців, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичним імунітетом.

Громадянином України є особа, яка отримала громадянство України (громадянство – правовий зв'язок між фізичною особою і певною державою, що знаходить свій прояв у їхніх взаємних правах і обов'язках) у порядку, передбаченому законами України і міжнародними договорами; іноземцем – особа, яка не має громадянства України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особою без громадянства – особа, яку жодна з держав відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Документами, що підтверджують громадянство України, є: а) паспорт громадянина України (паспорти колишнього СРСР із позначкою про приналежність особи до громадянства України втратили чинність із 01.09.2002 р.); б) свідоцтво про приналежність до громадянства України (для

осіб віком до 16 років); в) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; г) тимчасове посвідчення громадянина України; д) проїзний документ дитини; є) дипломатичний паспорт; ж) службовий паспорт; з) посвідчення особи моряка; і) посвідчення члена екіпажа; й) посвідчення особи на повернення в Україну (ст.ст. 1, 5 Закону України «Про громадянство України» № 2235 від 18.01.2001 р.). Слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 20 Закону України «Про громадянство України» «громадянин України, ...щодо якого оформляється втрата громадянства, до набрання чинності рішенням про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України».

На підставі ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі.

Визначення за особою статусу іноземного громадянина пов'язане зі встановленням двох ознак:

- а) відсутності в особи громадянства України;
- б) приналежності особи до громадянства іншої держави (держав).

Приналежність особи до громадянства іноземної держави встановлюється наявністю закордонного паспорта або документа, що його замінює. Іноземні громадяни (за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності) мають національні паспорти або посвідки на проживання встановленого зразка, які реєструються в органах внутрішніх справ або інших установ (у які прибув громадянин через кордон). Відповідно до листа МВС України № 729 від 20.10.99 р., іноземні громадяни тимчасово (без дипломатичного статусу) перебувають в Україні за своїми національними паспортами з відповідною українською візою на право в'їзду і перебування в Україні. Національні паспорти цих іноземних громадян, у т.ч. тих, які працюють в Україні, мають бути зареєстровані протягом трьох днів в органах внутрішніх справ на термін дії української візи. Іноземці, які вчаться в навчальних установах України, реєструються на термін дії угоди на навчання в конкретному навчальному закладі. Термін дії української візи при цьому не враховується. Іноземні громадяни, які тимчасово перебувають в Україні і в'їжджають безвізове, відповідно до міжурядових угод, повинні зареєструвати свої національні паспорти протягом трьох днів в органах внутрішніх справ.

Особи без громадянства проживають в Україні на підставі українських документів – посвідки на проживання в Україні для осіб без громадянства з позначкою про реєстрацію. Особи без громадянства, які тимчасово в'їхали в Україну із країн їхнього постійного проживання, повинні зареєструвати в органах внутрішніх справ свої документи, видані державами їхнього постійного проживання на термін дії в'їзної української візи. Особи цієї категорії, які в'їхали в Україну на навчання, реєструють свої документи в органах внутрішніх справ на термін дії угоди на навчання.

На підставі ч. 1 ст. 10 КК України особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, в разі вчинення ними кримінального правопорушення за межами України не можуть бути видані іноземній державі для

притягнення до кримінальної відповідальності або суду. Разом з тим, зазначене обмеження не встановлене щодо видачі для відбування покарання осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні.

Біженці проживають в Україні на підставі посвідчень біженця, виданих міграційними службами Державного комітету у справах національностей і міграції України. Ці особи повинні зареєструватися в органах внутрішніх справ на термін дії посвідчення біженця.

Коло осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, визначене Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ратифікованою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21.03.64 р.) і Положенням про дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженим Указом Президента України від 10.06.97 р.

Належність до осіб, що користуються дипломатичною недоторканністю, підтверджується документами, що видаються Міністерством закордонних справ України (дипломатичними (консульськими) картками і дипломатичними паспортами, службові картки).

Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, не можуть бути затриманими або заарештованими.

Відповідно до ч. 4 ст. 65 КПК України, не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом зазначених осіб зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання. Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, мають право відмовитися від підпису будь-якого процесуального документа.

Заяви іноземних громадян, які користуються правом дипломатичної недоторканності, про вчинені щодо них або інших осіб злочини, не є згодою на їхній допит або виконання інших слідчих дій з їхньою участю. Виконання таких дій можливе лише в тому разі, якщо про згоду взяти участь зазначено в заяві.

Можливість участі таких осіб у процесуальних діях з'ясовується через Міністерство закордонних справ України, для чого необхідно в письмовій формі звернутися в консульське управління МЗС України.

Дипломатична недоторканність може бути:

1. повна - обумовлює непідсудність в кримінальному провадженні судам України щодо будь-яких дій, незалежно від того, вчинені вони особою при виконанні її офіційних функцій чи в інших випадках, наприклад у побутових відносинах;

2. обмежена - при ній непідсудність поширюється виключно на дії, вчинені певною службовою особою під час виконання своїх офіційних функцій.

Однак, слід зауважити, що в ч. 2 ст. 6 КПК України зазначається: «кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами цього Кодексу лише за згодою

такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України».

До осіб, на яких розповсюджується повна або обмежена дипломатична недоторканність, належать:

1. Генеральний Секретар ООН, його помічники та інші посадові особи ООН, а також члени їхніх сімей;
2. представники іноземних держав, члени парламентських делегацій, а також па підставі взаємності співробітники делегацій іноземних держав, які приїждять в Україну чи проїжджають через її територію транзитом для участі в міжнародних переговорах, міжнародних конференціях та нарадах або з іншими офіційними дорученнями, члени сімей цих осіб, які їх супроводжують, якщо вони не є громадянами України;
3. дипломатичні агенти – посол, посланник, повірений у справах;
4. члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, які мають дипломатичний ранг: радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі та треті секретарі, заступники торгових представників, помічники аташе і члени сімей зазначених осіб, якщо вони не є громадянами України;
- дипломатичні кур'єри при виконанні своїх обов'язків;
- дипломатичні агенти, які акредитовані в іншій державі і транзитом проїжджають через територію України; члени їхніх сімей, які супроводжують зазначених осіб або слідуєть окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою державу;
- 5 дипломатичні агенти, які є громадянами України або постійно в ній проживають,- лише щодо офіційних дій, вчинених ними при виконанні своїх функцій;
6. адміністративно-технічний персонал дипломатичних представництв і члени його сімей;
- 7 консульські посадові особи консульської установи, яким доручено виконання консульських функцій.

При з'ясуванні обсягу дипломатичного імунітету консульських посадових осіб і консульських службовців, співробітників адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, а також членів сімей цих осіб необхідно звертатись і до конкретних угод між Україною та відповідними державами про заснування дипломатичного чи консульського представництва. Цими угодами зазначеним особам на підставі взаємності може надаватися більший обсяг імунітету, ніж це передбачається загальними міжнародно-правовими актами.

Також, слід зауважити, що іноземці й особи без громадянства, які перебувають на території України, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не визначено в окремих законах. Відповідно до ст. 19 Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» законодавством

України іноземцям гарантується недоторканність особи, житла, невтручання в особисте життя, таємниця листування та ін.

5. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну та запровадження воєнного стану мало суттєвий вплив на всі сфери нашого життя. Система кримінальної юстиції не є виключенням. Під час воєнного стану вона стикнулася з новими викликами, тому законодавцем було внесено відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України.

Так, у 2014 р. Кримінальний процесуальний кодекс України було доповнено розділом IX-1. Згідно із Законом від 12.08.2014 р. № 1631-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», він називався «Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» і складався з однієї ст. 615 КПК України, якою було передбачено, що в місцевостях, де діє воєнний чи надзвичайний стан або антитерористична операція, повноваження слідчого судді, визначені КПК України, а також щодо обрання запобіжного заходу на строк до 30 днів передаються прокурору. Проте це стосувалося кримінальних проваджень лише щодо виключного переліку злочинів. В подальшому, назва цього розділу кілька разів змінювалась. Так Законом України від 27.04.2021 р. №1422-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» його назва була доповнена: «Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях». Саме так він називався на момент 24 лютого 2022 р. Після початку активних військових дій назва розділу була ще кілька разів змінена, а сам він суттєво доповнений. Зокрема, за Законом країни від 15.03.2022 р. №2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» його назва стала звучати так: «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України», а текст було доповнено ст. 616 КПК України. І фінальні та найбільш суттєві зміни

відбулися з прийняттям Закону України від 14.04.2022 р. №2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким була закріплена остаточна назва розділу «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». До того ж, було суттєво доповнено ст. 615 та додано ст. 615-1 КПК.

Кримінальна процесуальна форма

Відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 Кодексу (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану).

Початок досудового розслідування:

Так, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачено, що під час воєнного стану та у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – *ЄРДР*) слідчим, дізнавачем чи прокурором виноситься відповідна постанова. Вона має містити відомості, визначені ч. 5 ст. 214 КПК України, тобто ті, які зазвичай вносяться до ЄРДР. До прийняття такої постанови може бути проведений огляд місця події, після якого постанова складається негайно. Як бачимо, ця норма корелюється з положеннями ч. 1, 3 ст. 214 КПК України. Відомості до ЄРДР мають бути внесені за першої можливості.

Фіксація результатів досудового розслідування:

Результати проведення слідчих (розшукових) дій (далі – *СРД*) мають бути зафіксовані за допомогою процесуальних документів або технічних засобів (далі – *ТЗ*). Виключенням є неможливість фіксування за допомогою *ТЗ* з технічних причин. У разі відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення *СРД* чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами. У такому випадку протокол складається не пізніше 72 годин з моменту їх завершення.

Особливості проведення обшуку чи огляду житла:

За п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, обшук чи огляд житла можуть проводитися без залучення понятих у разі потенційної небезпеки для їхнього життя чи здоров'я. Проте в такому випадку має проводитися безперервний відеозапис за допомогою доступних технічних засобів.

Неможливість виконання повноважень слідчим суддею та обрання запобіжного заходу:

У разі об'єктивної відсутності можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень та обрання запобіжного заходу строком до 30 днів такі повноваження мають виконуватися відповідним керівником органу прокуратури за клопотанням слідчого чи прокурора. При цьому, за ч. 2 ст. 615 КПК України строк дії ухвали слідчого судді чи постанови керівника

органу прокуратури може бути продовжений до місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням слідчого чи прокурора. До того ж, строк може продовжуватися неодноразово у межах строку досудового розслідування.

Варто зазначити, що таке можливо застосувати лише щодо виключного переліку злочинів або у виняткових обставинах щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваної особи.

Затримання особи та строк її тримання без ухвали слідчого судді:

Окрім, затримання особи в порядку ст. 208 КПК України (особу застали під час вчинення або замаху на злочин, особа щойно вчинила злочин, є пряма небезпека втечі особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення), під час воєнного стану дозволяється проводити таке затримання у разі виникнення підстав, що вказують на потенційну втечу підозрюваної особи. У такому випадку, затримання відбувається уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури. При цьому, строк тримання такої особи збільшено до 260 годин з моменту затримання. Але, не пізніше цього строку підозрювана особа має бути доставлена до суду або керівника органу прокуратури для вирішення питання щодо обрання для неї запобіжного заходу або звільнена.

Процесуальні дії:

1. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності технічної можливості вчинити певні процесуальні дії у строки, передбачені КПК України, вони мають бути вчинені невідкладно за першої можливості, але не пізніше, ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану. Це стосується наступних процесуальних дій:

- розгляд клопотань під час досудового розслідування (ст. 220);
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст.221);
- подання та розгляд скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, її повернення або відмова у відкритті провадження (ст. 304 та 306);
- оскарження недотримання розумних строків (ст. 308);
- проголошення судового рішення (ст. 376);
- подання апеляційної скарги (ст. 395);
- подання касаційної скарги (ст. 426);
- використання показань, отриманих під час допиту.

2. Відповідно до положень з ч. 11 ст. 615 КПК, показання, які були отримані в ході допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного, можуть бути використані як доказ у суді. Проте, лише за умови фіксації його ходу та результатів доступними засобами відеофіксації, тобто може бути достатньо навіть мобільного телефону. При цьому, під час допиту підозрюваного обов'язково має бути присутній захисник.

Участь захисника:

У разі неможливості безпосередньої участі захисника при проведенні окремої процесуальної дії, в порядку ст. 53 КПК України, слідчий або дізнавач має забезпечити її проведення шляхом дистанційної участі захисника засобами аудіо-, відеозв'язку.

Закінчення досудового розслідування:

За неможливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру чи про звільнення від кримінальної відповідальності строк досудового розслідування зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладенням обставин. При цьому строки поновлюються у випадку, якщо такі обставини припинили існувати. Крім того, до постановлення відповідної постанови прокурор має вирішити питання продовження строку тримання особи під вартою.

Відновлення втрачених матеріалів:

На теперішній час, у редакції КПК України передбачена процедура відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану (ст. 615-1), а також можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (ст. 616).

Підсудність. Передання кримінального провадження до іншого суду. Ручний розподіл матеріалів. Склад суду

Під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, в межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеним до нього судом, що може здійснювати правосуддя, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством (ч.9 ст. 615 КПК України).

Ці правила не поширюються на кримінальні провадження, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в яких скеровано до суду до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною.

У кримінальних провадженнях, підсудних Вищому антикорупційному суду відповідно до вимог КПК України, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються до Вищого антикорупційного суду за його місцезнаходженням в умовах воєнного стану.

За правилами абзацу 6 ч.1 ст. 34 КПК України до початку судового розгляду у виняткових випадках кримінальне провадження (крім

кримінальних проваджень, що надійшли на розгляд Вищого антикорупційного суду) з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження може бути передано на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях).

Якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи – розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує голова суду, а за його відсутності – заступник голови суду, у порядку черговості та із забезпеченням рівномірного навантаження на суддів. У разі відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя (п. 4 ч.1 ст. 615 КПК України)

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією нормою було визначено склад суду за участю присяжних.

Провадження у суді. Автоматичне продовження строку тримання під вартою та винятки з принципу безпосередності дослідження показань

Так, у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці (ч.5 ст. 615 КПК України). Ч.6 цієї статті передбачено, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому КПК України порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці.

Відповідно до ч. 1 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному

провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

Дія положень ч. 2 ст. 484 (слідчий, дізнавач, уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх) та ч.14 ст. 31 (суддя уповноважений на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх) КПК України може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану продовжується керівником органу прокуратури.